

เกริ่นนำ

พระวสุพันธูเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤต ท่านนับเป็นหนึ่งในบรรดาบุคคลที่เด่นมาก ๆ ในการพัฒนาพระพุทธศาสนาแบบมหายานในอินเดีย ชื่อของท่านพระวสุพันธูจะพบได้ในประวัติของพระพุทธศาสนาหรือประวัติศาสตร์ของอินเดียในยุคคุปตะ ท่านจัดได้ว่าเป็นนักกวี นักการศาสนา และนักพุทธปรัชญาสำนักสรวาสตีวาท ซึ่งมีที่มั่นของนิกายอยู่ที่เมืองเกาสัมบี (Kausambi) หรือโกสัมพี (ใกล้กับเมืองอัลลฮานะบัดในปัจจุบัน) ในอินเดียกลาง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๗, ๘ และ ๙*

แต่ต่อมาโดยการชักนำของพี่ชายของท่านคือพระอสังคะ ผู้ออกจากนิกายสรวาสตีวาทไปตั้งสำนักพุทธปรัชญามหายานนิกายโยคจารหรือวิชฌานวาท ซึ่งมีแนวคิดยืนยันว่า ใจเท่านั้น (Mind Only) จริง ขึ้น ท่านก็เปลี่ยนไปเป็นนักพุทธปรัชญามหายานคนสำคัญของสำนักโยคจารตามที่ขายนักปราชญ์ในปัจจุบันศึกษาผลงานที่ท่านแต่งไว้แล้ว ต่างลงความเห็นกันว่า ท่านเป็น “นักปรัชญาฝ่ายจิตนิยม” (idealist philosopher)

ใช่จะเป็นนักกวี นักการศาสนา และนักปรัชญาพุทธเท่านั้น พระวสุพันธูยังถือว่าเป็น “นักอภิธรรม” (Abhidharmika) ผู้ยิ่งใหญ่อีกด้วย และเพราะเหตุที่เป็นนักอภิธรรมนี้เองท่านจึงเริ่มต้นอาชีพการเป็นนักเขียนคัมภีร์ทางศาสนาขึ้น ผลงานที่โดดเด่นและมีชื่อเสียงที่สุดของท่านก็คือคัมภีร์อภิธรรมโกศ

ชีวประวัติและผลงานที่พระวสุพันธูเขียนขึ้น เป็นเรื่องที่น่าศึกษา ชีวิตในศาสนาของท่าน น่าถือเอาเป็นแบบอย่าง ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอข้อมูลที่มีรายละเอียดแก่ท่านผู้อ่านต่อไป

ชีวประวัติ

๑. ชาตภูมิ

พระวสุพันธู เป็นชาวอินเดียเหนือโดยกำเนิด คือ ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์เกาศิกโคตร (Kausika gotra) ในเมืองปุรุชปุระ (Purusapura) (ปัจจุบันคือเมืองเปศวาร์ (Peshwar)) ในอาณาจักรคันธาระ (Gandhāra) โบราณ บิดาของท่านไม่ปรากฏว่าชื่ออะไร รู้แต่เพียงว่าเป็นพราหมณ์ในตระกูลเกาศิกโคตร ผู้ทรงความรู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวทเป็นอย่างมาก และทำงานเป็นปุโรหิตประจำอยู่

* http://www.dharmafellowship.org/yogacara_mind.htm

ในราชสำนักของเจ้าชายทั้งหลายในตระกูลสิลทโคตร (Sīlada clan) แห่งราชวงศ์ศกยะ (Saka) มารดาของท่านมีชื่อว่าวิริญจี (Virijā) หรือรู้จักในอีกชื่อหนึ่งว่า ประสันนสีลา (Prasannasīlā) เธอเป็นหญิงที่แต่งงาน ๒ ครั้ง

พระวสุพันธูมีพี่น้องร่วมอุทรเดียวกัน ๓ คน เป็นชายทั้งหมด เดิมทีพี่น้องทั้ง ๓ คนนี้มีชื่อเดียวกันหมดว่า “วสุพันธู” แต่ต่อมาจึงมาที่จะเรียกชื่อที่ชายคนโตว่า “อสังคะ” น้องชายคนรองว่า “วสุพันธู” และน้องชายคนสุดท้องว่า “วิริญจิตตะ” นักประวัติศาสตร์ชาวอินเดียมักกล่าวว่า พระวสุพันธู และพระอสังคะเป็นน้องที่ต่างบิดากัน (half-brothers) นั่นก็คือ บิดาของพระวสุพันธูเป็นพราหมณ์ในตระกูลเกาศิกโคตร ขณะที่

บิดาของพระอสังคะเป็นกษัตริย์ ท่านพระวสุพันธูเกิดในช่วงที่พี่ชายคนโตของท่านคือพระอสังคะเข้าไปบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วประมาณ ๑ ปี

ช่วงสมัยที่พระวสุพันธูเกิดและมีชีวิตทำงานให้กับพระพุทธศาสนา ตกอยู่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๘๓๓-๙๑๓ หรือ ๘๕๙-๙๓๙ แต่ก็ต้องกล่าวไว้ตรงนี้ว่า เรื่องยุคสมัยของพระวสุพันธูนี้เป็นปัญหาที่มีการศึกษาและอภิปรายถกเถียงกันมาก แต่กระนั้นก็ไม่เคยมีความเห็นตรงกัน” กล่าวกันว่าพระวสุพันธูเป็นพระภิกษุที่มีชีวิตร่วมยุคสมัยกับพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๑ กษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะ นักประวัติศาสตร์ชาวอินเดียชื่อ รามคังแก ตริปติ (Ramashankar Tripathi) ผู้เขียนหนังสือ “ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ” (History of Ancient India) ได้กำหนดยุคสมัยการปกครองของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๑ นี้ว่า อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๘๖๓-๘๗๘ และสมัยการปกครองของพระเจ้าสมุทรรคุปต์ผู้สืบสมัยการปกครองต่อจากพระองค์ว่าอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๘๗๘-๙๑๘ หากถือตามการกำหนดนี้ก็หมายความว่า พระวสุพันธูมีชีวิตอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๘๓๓-๙๑๓ กระนั้น ท่านสเตฟาน อแนคเกอร์ (Stefan Anacker) ก็กำหนดยุคสมัยของพระวสุพันธูว่าอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๘๕๙-๙๓๙^๑ ท่าน เอช. บี (H. Bi) กำหนดว่า พระวสุพันธูมีชีวิตอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๘๕๓-๙๔๓ ขณะที่ท่านไวดิหาระ (Wogihara) กำหนดว่า ท่านมีชีวิตอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๙๖๓-๑๐๔๓ ซึ่งมากยิ่งขึ้นไปกว่าท่าน เอช. บี กำหนดไว้เสียอีก

ผู้มีชีวิตร่วมยุคสมัยกับพระวสุพันธูที่มีชื่อเสียงเด่นๆ มีอยู่หลายท่านด้วยกัน ยกตัวอย่างเช่น นักกวีผู้ยิ่งใหญ่ของอินเดียที่ชื่อ**กาลิทาส** (Kālidāsa) ท่าน**อมรสิงหะ** (Amarasimha) ซึ่งเป็นนักเรียบเรียงหนังสือปทานุกรม และท่าน**ศพระ** (Śabara) นักปรัชญาสำนักมีมางสา (Mīmāṃsā) ผู้เชิญพระวสุพันธูมาร่วมการอภิปรายได้ว่าที่ครั้งสำคัญ

^๑ นี่เป็นทัศนะของท่านปารามัทธ (Paramartha) นักประวัติศาสตร์ชาวอินเดีย ซึ่งอ้างอยู่ใน Stefan Anacker, *Seven Works of Vasubandhu : The Buddhist Psychological Doctor*, 1998, p. 26, note 16.

^๒ http://www.dharmafellowship.org/yogacara_mind.htm

^๓ Stefan Anacker, *op.cit.* p. 10.

๒. การศึกษาและการบวช

ในวัยเด็กแรกเริ่ม (youth) คือวัยตั้งแต่ ๗ ปีขึ้นไป ซึ่งเป็นวัยที่ครอบครัวพรหมณ์จะเริ่มให้บุตรชายของตนเข้าสู่อการศึกษา พระวสุพันธูได้ศึกษาเล่าเรียนพรหมณวิทยาหรือบทเรียนประจำตระกูลพรหมณ์จากบิดาของท่าน ตามที่บิดาของท่านซึ่งเป็นพรหมณ์ต้องการให้ท่านศึกษา คือศึกษาคัมภีร์พระเวทและวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์พระเวทและที่ไม่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ท่านยังได้ศึกษาหลักปรัชญา (axioms) ของสำนักปรัชญาอนุยายะ (Nyāya) และไวเศษิกะ (Vaiśeṣika) ในยุคคลาสสิกอีกด้วย ซึ่งหลักปรัชญาของทั้ง ๒ สำนักนี้มีอิทธิพลต่อแนวคิดทางตรรกศาสตร์ของท่านอยู่พอสมควร

เมื่อโตขึ้นเป็นวัยรุ่น (Maturity) หนุ่มวสุพันธูเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงตัดสินใจลาบิดามารดาไปบวชอยู่ที่นาถันทาในสังกัดนิกายสรวาสติวาท และได้ศึกษาพระไตรปิฎกของนิกายเถรวาทอยู่ที่มหาวิทยาลัยนาถันทา ตามประวัตินี้กล่าวว่าตอนที่พระวสุพันธูบวช ท่านพระอสังคะผู้พี่ชายได้ก่อตั้งนิกายโยคอาจารย์และสอนหลักคำสอนของนิกายมหายานนี้เรียบร้อยแล้ว

เริ่มแรก พระวสุพันธูศึกษาตามระบบการศึกษาของสำนักไวภษิกะ (Vaibhāsika) ซึ่งเป็นอนุนิกายของนิกายสรวาสติวาท ท่านประทับใจกับโครงสร้างการศึกษาที่ครอบคลุมรอบด้านของระบบการศึกษานี้ อีกทั้งชมชอบความเฉลียวฉลาดและมีไหวพริบปฏิภาณดีของอาจารย์ของท่าน คือ พระพุทธมิตร (Buddhamitra) แต่ท่านก็เริ่มมีความสงสัยในความสมเหตุสมผลและความสัมพันธ์กันของอภิปรัชญาของสำนักอนุนิกายไวภษิกะนี้ และ ณ เวลานั้น ท่านก็ได้เรียนรู้ทฤษฎีของสำนักปรัชญานิกายเสาตรานติกะ (Sautrāntika) จากพระมโนระ อาจารย์ผู้เฉลียวฉลาดของท่าน อีกท่านหนึ่งควบคู่กันไปด้วย

ต่อมาด้วยเหตุที่ศูนย์กลางการเรียนรู้อภิปรัชญาในอนุนิกายไวภษิกะแบบหัวอนุรักษ์ (orthodox Vaibhāsika) อยู่ในแคว้นกัศมีระ (แคชเมียร์) ท่านพระวสุพันธูจึงตัดสินใจเดินทางไปยังแคว้นกัศมีระเพื่อสำรวจตรวจสอบและเรียนรู้หลักคำสอนของสำนักอนุนิกายไวภษิกะให้จริงจังมากขึ้น แต่โดยที่กลัวว่านักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนชาวกัศมีระจะไม่เชื่อมั่นในความสนใจใคร่เรียนรู้ของท่าน จึงปลอมตัวปลอมชื่อเดินทางเข้าไปยังแคว้นกัศมีระด้วยลักษณะท่าทางคล้ายคนวิกลจริต (guise of a lunatic)

เมื่อเดินทางไปถึงแคว้นกัศมีระแล้ว พระวสุพันธูได้เข้าไปศึกษาในสำนักของพระสังฆภัทร (Sangabhadra) ณ ที่นี้เอง พระสังฆภัทรได้ส่งเสริมให้ท่านเรียนรู้หลักธรรมคำสอนของนิกายพระพุทธศาสนาตั้งเดิมที่มีโซมหายาน ๑๘ นิกาย (eighteen non-Mahāyāna schools) และสาขาความรู้ทางโลกอื่นๆ อีกหลายสาขา จนแทบจะกล่าวได้ว่าท่านรู้ทุกสาขาวิชาที่ว่าได้ นอกจากนี้

พระวสุพันธูยังเรียนรู้ปรัชญาฮินดู ๖ สำนัก (six systems of Hindu philosophy)* อย่างกว้างขวาง และมีความรู้เชี่ยวชาญในวิธีการโต้เถียง (methods of debate) อีกด้วย

พระวสุพันธูได้ศึกษาและเรียนรู้ภายใต้อิทธิพลทางการศึกษาของพระสังฆภัทรอยู่ในแคว้นกัศมีระเป็นเวลาถึง ๔ ปี แต่ท่านก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นนักศึกษาที่ว่างายสอนง่าย ที่ใครสอนอะไรก็เชื่อตามตรงกันข้ามท่านค่อนข้างจะเป็นนักศึกษาที่มีทัศนคติขัดแย้งกับลัทธิสัทธันตนิยม^๒ ของพวกคณาจารย์ชาวกัศมีระ บ่อยครั้งที่ท่านแสดงข้อโต้แย้งคำสอนหลายๆ ประเด็นของคณาจารย์ชาวกัศมีระเหล่านั้น^๓ ท่านอาจารย์สังฆภัทรซึ่งเป็นกัศลเพราะลูกศิษย์ที่ไม่ค่อยอยู่ในโอวาทคนนี้ได้หลบไปทำสมาธิจนได้สมาธิถึงขั้นแน่วแน่ (deep meditation) และด้วยอำนาจสมาธินั้นก็ได้ทราบถึงที่มาอันแท้จริงของท่านพระวสุพันธู ดังนั้นเมื่อออกจากสมาธิแล้วพระสังฆภัทรจึงได้เรียกท่านพระวสุพันธูมาบอกอย่างลับๆ ว่า ให้ท่านรีบเดินทางกลับไปยังแคว้นคันธาระเสีย ก่อนที่ลูกศิษย์ที่ “ป่าเถื่อนหยาบคาย” (uncultured) บางท่านของท่านจะพบความจริงเข้าและทำร้ายท่านเอาได้

พระวสุพันธู ซึ่งมั่นใจแล้วว่าระบบของอนุภิกายไวภาษิกะมิได้ปฏิเสธพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ประจวบกับสำเร็จการศึกษาแล้ว ก็ยอมกลับถิ่นบ้านเกิดเมืองนอน (home) ของท่าน หรือกลับสู่นาลันทาโดยดี แต่กระนั้นเมื่อท่านเดินทางมาถึงเขตพรมแดนของแคว้นกัศมีระ พวกทหารยามจำท่านได้และพูดว่า นักปราชญ์ด้านพระอภิธรรมผู้ยิ่งใหญ่จะจากประเทศของพวกเขาไปแล้ว แต่ผู้คนก็ยังเห็นพระวสุพันธูว่าเป็น “คนวิกลจริต” (a lunatic) ตามที่ท่านแสดงท่าทาง กระนั้นก็ตาม นักปราชญ์บางท่านก็ใคร่จะถามปัญหาแก่ท่านเพื่อพิสูจน์ท่านว่าเป็นคนวิกลจริตจริงหรือไม่ เมื่อถูกถาม ท่านพระวสุพันธูอาศัยปฏิภาณไหวพริบที่มี พูดจาแสดงความคิดความเห็นของตนอย่างอิสระ โดยเอาเรื่องหนึ่งปนไปกับอีกเรื่องหนึ่งมั่วไป พวกนักปราชญ์เหล่านั้นไม่อาจจะเข้าใจคำที่ท่านพูดได้ จึงมั่นใจว่าท่านเป็นคนวิกลจริตจริงจึงขอให้ปล่อยตัวท่านไป แต่พวกทหารยามที่ด่านข้ามพรมแดนก็ส่งตัวท่านกลับมาตรวจสอบใหม่อีกถึง ๔ ครั้ง และในครั้งที่ ๔ นั้นพวกนักปราชญ์ก็ทำการตรวจสอบท่านเหมือนเช่นเดิม และผลที่ออกมาก็ยังเป็นเหมือนเดิมอีก จึงมั่นใจว่าท่านเป็นคนวิกลจริตจริงไม่ควรจะกักตัวท่านไว้ และบอกให้พวกทหารยามอนุญาตให้ท่านผ่านข้ามพรมแดนไป

ต่อมา เมื่อท่านได้รับการชักชวนให้เปลี่ยนมาเข้ามหายานนิกายโยคจารโดยพี่ชายของท่านแล้ว พระวสุพันธูก็ได้เรียนรู้พระสูตรและมันตระของมหายานจากพระอสังคะพี่ชายของท่าน และก็ปรากฏว่าท่านเรียนรู้คัมภีร์ต่างๆ ของมหายานได้อย่างรวดเร็วจนเชี่ยวชาญในเวลาไม่นานนัก เมื่อทดสอบอภิปรายโต้เถียงที่กันกับพี่ชาย ก็ปรากฏว่าท่านพระวสุพันธูพูดจาได้ดลด้วยปฏิภาณไหวพริบที่เฉียบไว (quick-tongued) ตีกว่าพี่ชายและมีความคิดที่มีเหตุผลเป็นของตนเอง แม้โดยปกติในการโต้เถียงกัน พระอสังคะพี่ชายจะเป็นฝ่ายชนะก็ตาม

* ปรัชญาฮินดู ๖ สำนัก คือ ปรัชญาสำนักนैयाยะ สำนักไวษิกะ สำนักสงฆะยะ สำนักโยคะ สำนักมินางสาหรือมีนามสา และสำนักเวททานตร.

^๒ คำว่า “ลัทธินคานิยม” หมายถึง “ความเชื่อถือในคำสอนโดยอาศัยศรัทธาท่านั้น ไม่ตั้งมีการพิสูจน์” ดูในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓, หน้า ๒๐๙.

^๓ Stefan Anacker, op.cit. p. 16.

นอกจากนี้ความจำของพระวสุพันธุก็นับว่าเป็นยอด กล่าวกันว่า ท่านสามารถเรียนรู้จดจำพระสูตรแต่ละสูตรที่พระองค์จะพี่ชายท่านท้องให้ท่านฟังเพียงครั้งเดียวเท่านั้นได้อย่างแม่นยำ^{๑๖} และยังมีคำกล่าวไว้ว่า พระวสุพันธุมีความกระตือรือร้นใคร่จะศึกษาวรรณคดีมหายานมาก ความต้องการจะอ่านศตสาสทริกาปรัชญาปารมิตาสูต (Śatasāhasrikāprajñā-paramītasūtra) อันเป็นสูตรที่ยาวมาก ทำให้ท่านใช้เวลาอ่านสูตรนี้โดยไม่มีการหยุดพักเลยตลอด ๑๕ วัน ๑๕ คืน^{๑๗} นี้เป็นตัวอย่างหนึ่งของการใคร่เรียนรู้ของพระวสุพันธุ

๓. การทำงานเพื่อพระพุทธศาสนา

เมื่อพระวสุพันธุเดินทางกลับจากแคว้นกัศมีระมายังเมืองปุรุชปุระแล้ว ท่านก็คิดเตรียมโครงการใหญ่โตมากโครงการหนึ่ง (an enormous project) ที่ท่านได้คิดนึกไว้ในใจมาก่อน ในตอนนั้นท่านมิได้สังกัดคณะสงฆ์นิกายใดนิกายหนึ่งเป็นการเฉพาะแล้ว และใช้ชีวิตอยู่ในที่พักส่วนตัวเล็กๆ กลางเมืองปุรุชปุระ และ ณ ที่นี้เองท่านพระวสุพันธุได้บรรยายธรรมทางพระพุทธศาสนาตามแนวอนุิกายไวภาสิกะแก่สาธารณชนทั่วไป ผู้ฟังได้ถวายปัจจัยไทยทาน (gifts) มากมายเป็นค่าตอบแทนการบรรยายธรรมของท่าน

เมื่อบรรยายธรรมจบแต่ละครั้ง พระวสุพันธุก็จะแต่งเป็นบทกวีบทหนึ่งสรุปคำอธิบายของท่านไว้เป็นวันๆ ไป จนท่านสามารถแต่งบทกวีรวมแล้วได้เกิน ๖๐๐ กว่าบท ซึ่งให้ข้อสรุปหลักธรรมกว้างๆ ของสำนักอนุิกายไวภาสิกะของนิกายลจวาสตีวาท และบทกวีเหล่านี้ก็ประกอบกันเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมากคัมภีร์หนึ่งเรียกว่า “คัมภีร์อภิธรรมโกศ” (Abhidharma-kosā)

ท่านพระวสุพันธุได้ส่งคัมภีร์อภิธรรมโกศนี้พร้อมกับทอง ๕๐ ปอนด์ไปถวายพวกคณาจารย์ของท่านในแคว้นกัศมีระ ถึงแม้ท่านพระสังฆภัทระจะเตือนคณาจารย์เหล่านี้ให้ระวังในการอ่านคัมภีร์ของลูกศิษย์คนนี้ แต่อาจารย์ท่านอื่นๆ ในแคว้นกัศมีระกลับมีความยินดีที่พระวสุพันธุอธิบายหลักธรรมได้ดี ทำให้พวกท่านเห็นดีเห็นงามด้วย และยกย่องว่าพระวสุพันธุได้แต่งคัมภีร์สรุปย่อหลักธรรมอนุิกายไวภาสิกะได้ยอดเยี่ยม แต่กระนั้นก็ยังมีความไม่พอใจการใช้คำพูดบางคำในคัมภีร์อภิธรรมโกศของท่านพระวสุพันธุอยู่บ้าง

ท่านพระวสุพันธุใช้เวลาทั้งหมดที่มีไปกับการทำงานตามโครงการของท่าน คือการเขียนอรรถาธิบายเรื่อง (อภิธรรม) โกศะ (Kosā) โดยตัวท่านเอง ซึ่งงานเขียนนี้บรรจุบทวิจารณ์ลัทธิสิทธิอันคณิคมของอนุิกายไวภาสิกะที่สมบูรณ์แบบจากแง่มุมของพุทธปรัชญาสำนักเสถาทรานติกะ (Sautrāntika) ต่อมาเมื่อนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนชาวกัศมีระหลายท่านรู้สึกสับสนเพราะไม่เข้าใจบทกวีหลายๆ บทในคัมภีร์อภิธรรมโกศที่ท่านแต่งแล้วนั้น จึงส่งทอง ๕๐ ปอนด์ของท่านที่ส่งไปให้ พร้อมกับเพิ่มให้มาอีก ๕๐ ปอนด์ รวมเป็น ๑๐๐ ปอนด์ มาให้ท่าน และขอให้ท่านแต่ง

^{๑๖} <http://www.theosophy.org/tiodocs/teachers/Vasubandhu.htm>.

^{๑๗} Stefan Anacker, *op.cit.* p. 19.

อรรถกถาอธิบายข้อความของคัมภีร์อภิธรรมโกศนั้น พระวสุพันธู์จึงได้โอกาสแต่งคัมภีร์ (อภิธรรม) โภศภายยะ (Kosā-bhāsyā) ขึ้น แล้วส่งไปถวายท่านนักปราชญ์ชาวกัมมิระเหล่านั้นเมื่อแต่งเสร็จ

ท่านพระวสุพันธู์นับว่าเป็นนักปราชญ์พุทธที่มีชื่อเสียงในยุคเริ่มแรกของมหายาน คัมภีร์ที่ท่านแต่งไว้ถือได้ว่าเป็นงานอภิธรรมที่ได้มาตรฐานฝ่ายมหายาน หลังจากที่แต่งคัมภีร์อภิธรรมโกศและอรรถกถาแล้ว พระวสุพันธู์ก็ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ออกท่องเที่ยวจาริกไปตามที่ต่างๆ กล่าวกันว่าท่านเคยไปพักอยู่ที่เมืองศากละ (สาครละ?) ซึ่งปัจจุบันคือเมืองเสียลกอต (Siakot) ซึ่ง ณ เวลานั้นเมืองนี้เป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐมาทราคะ (Madrāka) แต่เนื่องจากเหตุการณ์ความไม่สงบทางการเมือง-การทหาร พระวสุพันธู์ถูกลดจอนอาจารย์ของท่าน คือ พระพุทธมิตรและพระมโนภะตัดสินใจย้ายไปอยู่ที่เมืองอโยธยา (Ayodhyā) ซึ่งเป็นเมืองหลักของอาณาจักรคุปตะใหม่ตอนนั้น พระวสุพันธู์ได้พักอยู่ในสังฆารามเก่าๆ แห่งหนึ่งและได้แสดงธรรมแก่ผู้คนมากมาย

เมื่อหลวงจีนเหียนจิ่ง (Hiuen Tsang) เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในอินเดียเดินทางมาถึงเมืองอโยธยา ท่านได้พบศาลาในเมืองอโยธยานี้ อันเป็นสถานที่ที่ท่านพระวสุพันธู์ใช้แสดงธรรมแก่พระเจ้าแผ่นดินและบุคคลผู้มีชื่อเสียงมากมาย

๔. การเปลี่ยนไปเป็นอาจารย์คนสำคัญในนิกายโยคจาร

ท่านตารนาถ (Taranatha) นักประวัติศาสตร์ชาวทิเบต^{๓๓} กล่าวไว้ว่า พระวสุพันธู์ใช้ชีวิตอยู่ในแคว้นมคธเป็นเวลาหลายปี และขณะที่อยู่ในแคว้นมคธนี้เองท่านบังเอิญพบและได้อ่านคัมภีร์โยคจารภูมิจึง (Yogācābhūmi) ซึ่งแต่งโดยพระอสังคะพี่ชายของท่าน แต่กระนั้นก็พบว่าหลักธรรมคำสอนของมหายานนิกายโยคจารยากเกินไปที่จะเข้าใจได้ (too recondite) ดังนั้น จึงมีความเคารพต่อคัมภีร์นิกายโยคจารของพี่ชายท่านเพียงเล็กน้อย ประกอบกับท่านยังมีความสงสัยในความเชื่อที่ขจรจายทั่วไปที่ว่า ท่านพระอสังคะได้รับคำสอน (instruction) มาจากพระไมเตรยโพธิสัตว์ (Maitreya) และตรงนี้เอง ท่านถึงกับพูดออกมาว่า “อนิจจา! หลวงพี่อสังคะบำเพ็ญสมาธิอยู่ในป่าเป็นเวลาถึง ๑๒ ปี แต่แทนที่จะได้รับความสำเร็จ (บรรลุ) อะไรบ้างโดยการทำสมาธิวิปัสสนานี้ ท่านกลับแต่งคัมภีร์และก่อตั้งสำนักที่ยากและเป็นภาระหนักยิ่ง อันเหมาะจะเป็นภาระของข้าพเจ้านั้น”^{๓๔}

ท่านพระอสังคะผู้พี่ชายได้ทราบถึงทัศนคติที่น้องชายมีต่อตัวท่านดังนี้ จึงคิดพยายามจะให้น้องชายเข้าใจความจริง แล้วชักชวนให้เปลี่ยนมาเข้ามหายานในนิกายที่ท่านสถาปนาก่อตั้งขึ้น จึงวางแผนฝึกลูกศิษย์ของท่าน ๒ รูปให้ท่องจำพระสูตรมหายานที่เลือกสรรแล้วเป็นพิเศษรูปละสูตร แล้วส่งลูกศิษย์ทั้ง ๒ รูปนั้นไปหาพระวสุพันธู์ พอตกตจนเห็นลูกศิษย์ของท่านพระอสังคะรูปที่หนึ่งก็ท่องสวดอภักษยมนิเทศสูตร (Aksayamati-nirdeśa-sūtra) ซึ่งสรุปหลักมหายาน เสียงดังให้พระวสุพันธู์ได้ยิน ท่านพระวสุพันธู์ได้เห็นได้เข้าใจหลักตรรกศาสตร์ของมหายานนิกายโยคจารว่าเป็นหลักที่ “ตั้งไว้ดี” (well-founded) แต่ก็ยังมีความพิศวงระคนกับความเลื่อมใสอยู่ว่า นิกายโยคา-

^{๓๓} <http://www.theosophy.org/tlodocs/teachers/Vasubandhu.htm>.

^{๓๔} *Ibid.*, also Stefan Anacker, *op.cit.* p. 18.

จารย์มีหลักปฏิบัติที่ปฏิบัติได้หรือไม่ อย่างไรก็ตาม ในตอนเช้าลูกศิษย์ของพระองค์อีกรูปหนึ่ง ก็ท่องสาธยาย **ทศภูมิสูตร** (Dasābhūmika-sūtra) ซึ่งอธิบายทาง ๑๐ ชั้นของพระโพธิสัตว์ ผู้กระตือรือร้นจะปลดเปลื้องทุกข์ของมวลชนทั้งปวงในโลก ในฐานะเป็นการประสานกันของทฤษฎี และการปฏิบัติ โดยการได้อินพระสุตรมหายานนี้พระวสุพันธุพบว่า มหายานนิกายโยคจารย์มีข้อปฏิบัติที่ “ตั้งไว้ดีแล้ว” และรู้สึกเสียใจมากที่ตนแสดงความไม่เคารพต่อหนทางปฏิบัติของพี่ชายของท่าน (his brother's path) ไว้ก่อนหน้านั้น จนท่านคิดจะตัดลิ้นของตนเป็นการไถ่โทษ แต่พระภิกษุที่เป็นลูกศิษย์ของพระองค์ทั้ง ๒ รูปได้ห้ามปรามท่านไว้จากการคิดทำร้ายตัวเอง (self-injury) เช่นนั้นโดยเร็ว และแนะนำให้ท่านไปพบพระองค์พี่ชายของท่านเพื่อกำหนดความผิดของท่านแทน

พระวสุพันธุเดินทางไปพบพระองค์พี่ชายที่เมืองปุรุชปุระ เมื่อพบกันแล้วพระองค์ได้สอนพระน้องชายให้เว้นจากการคิดทำร้ายตัวเอง และลงโทษน้องชายให้ใช้ความรู้ ความสามารถ และความมีคารมคมคายที่ยากจะหาใครเสมอเหมือนได้ของท่านไปในการเรียนรู้และสอนหลักธรรม คำสอนของมหายาน

พระวสุพันธุยอมเปลี่ยนนิกายเดิมที่ท่านสังกัด มาเข้ามหายานในนิกายโยคจารย์ของพี่ชาย และเลิกนิสัยที่ไม่สุภาพดังก่อน ครั้นแล้วพระองค์ก็สอนพระวสุพันธุน้องชายให้เรียนรู้พระสูตร และมันตระของมหายาน และลูกศิษย์ของท่านรูปนี้ก็ไม่ได้ทำให้อาจารย์ผิดหวัง เพราะปรากฏว่า พระวสุพันธุเรียนรู้คัมภีร์ต่างๆ ของมหายานได้อย่างรวดเร็วจนเชี่ยวชาญในเวลาไม่นาน และเป็น ผู้ที่เชี่ยวชาญในการทำสมาธิ

เมื่ออภิปรายได้วาทีกันก็ปรากฏว่า พระวสุพันธุพูดจาได้ตอบด้วยปฏิภาณไหวพริบที่เฉียบไว (Quick-tongued) และมีความคิดที่มีเหตุผลเป็นของตนเอง แม้โดยปกติในการได้วาทีกันพระองค์จะเป็นฝ่ายชนะ แต่ก็พูดจาได้ตอบด้วยปฏิภาณไหวพริบที่ชักช้า ไม่ว่องไว และแนวคิดก็ลอกเลียนมาจากอาจารย์ของท่าน คือ พระโมเตรยนาถ กล่าวกันว่าพระวสุพันธุมีความจำเป็นยอด ท่านสามารถเรียนรู้จดจำพระสูตรแต่ละสูตรที่พระองค์ท่องให้ท่านฟังเพียงครั้งเดียวเท่านั้นได้

การเปลี่ยนมาเข้ามหายานของพระวสุพันธุ นับว่าเป็นความดีอย่างยิ่งต่อมหายาน เพราะปรากฏว่า มีพระภิกษุมากมายเลื่อมใสท่านพระวสุพันธุและเปลี่ยนมาเข้ามหายานตาม นอกจากนี้ ท่านพระวสุพันธุยังช่วยพระองค์พี่ชายเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของมหายานนิกายโยคจารย์อยู่เป็นเวลาหลายปี ทำให้นิกายนี้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปและเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างมาก

๕. งานรับผิดชอบที่มหาวิทยาลัยนาลันทา

ตารนาถ นักประวัติศาสตร์ชาวอิตาเลียน กล่าวว่า พระวสุพันธุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ มหาวิทยาลัยนาลันทา^{๓๓} หลังมรณกรรมของพระองค์พี่ชายแล้ว พระวสุพันธุก็ได้รับการแต่งตั้งเป็น “อุปัชฌายะ” (บาลี : อูปัชฌายะ) หัวหน้าผู้ให้การบรรพชาอุปสมบทและอบรมสั่งสอนนักศึกษา

^{๓๓} Stefan Anacker. op.cit. p. 22.

(chief preceptor) ประจำมหาวิทยาลัยนาลันทา ท่านได้ใช้ชีวิตที่เหลือส่วนใหญ่อยู่ที่มหาวิทยาลัยนาลันทานี้และทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยจิตใจที่อึกเขิมและถูกต้อง ท่านได้แต่งอรรถกถา มหายานมากกว่า ๕๐ คัมภีร์และสูตรอื่นๆ อีกมากมาย ได้แต่งคัมภีร์อรรถาธิบายงานของพระองค์และเขียนคัมภีร์ดั้งเดิม (original treatise) อีกจำนวนมาก

เพราะเหตุที่ท่านเป็นนักตรรกศาสตร์หรือนักวิภาษวิธี (dialectician) ที่ชำนาญการ และเป็นนักบรรยายพุทธธรรมที่มีคารมคมคายหรือมีวาทศิลป์ (eloquent expositor) พระวสุพันธุทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอนประจำในมหาวิทยาลัยนาลันทาด้วย ทุกๆ เช้าท่านจะนำข้อความที่เหมาะสมมาสาธยายและอธิบายความให้พระนักศึกษาฟัง ตลอดทั้งวันท่านจะคอยแนะนำและให้คำปรึกษาพระหนุ่มๆ ให้สนใจ ใส่ใจในหน้าที่ของตน พอดตกตอนเย็นท่านก็จะนั่งเป็นประธานฟังการอภิปรายโต้ว่าที่ถกเถียงโต้ตอบหลักธรรมกัน (debate) และคอยแก้ประเด็นปัญหาต่างๆ ที่ไม่สามารถหาคำตอบได้ระหว่างพระนักศึกษาทั้งหลาย และสรุปเนื้อหาสาระ (essence) ของหลักธรรมที่อภิปรายกันให้อย่างแจ่มแจ้ง^{๑๑๖}

กระบวนการเรียนการสอนหลักธรรมของพระวสุพันธุนี้ แน่นนอนว่าเป็นลักษณะการเรียนการสอนแบบสัมมนา ซึ่งมีอยู่ในระบบการศึกษาภายในวัดที่เรียกว่า “นิสสัย” การเรียนการสอนแบบนี้มีอยู่แล้วภายในระบบการศึกษาภายในวัดพุทธศาสนาสมัยโบราณ มิใช่มีเฉพาะในสมัยปัจจุบันในสถาบันอุดมศึกษาที่สอนตั้งแต่ระดับปริญญาตรีขึ้นไป ซึ่งมักเข้าใจผิดกันว่าระบบการเรียนการสอนแบบนี้เลียนแบบมาจากชาวตะวันตก

นับว่าพระวสุพันธุเป็นอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงทางตรรกศาสตร์ ผู้ได้แต่งคัมภีร์ทางตรรกศาสตร์ไว้หลายเล่ม ท่านเป็นอาจารย์ฝ่ายมหายานรูปเดียวที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “พระพุทธเจ้าองค์ที่สอง” (the second Buddha)^{๑๑๗} แม้คำยกย่องนี้ดูจะเกินจริงอยู่บ้างแต่ก็บ่งบอกได้ว่า ท่านเป็นอาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดเหนือคณาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายมหายาน ท่านพระวสุพันธุถือได้ว่าเป็น “สารานุกรมเคลื่อนที่” เพราะท่านรอบรู้ในทุกศาสตร์และคำสอนของท่านเองก็มีรายละเอียดครอบคลุมศาสตร์ทุกศาสตร์ที่สอนกันอยู่ในอินเดียในยุคของท่าน

พระวสุพันธุมีลูกศิษย์มากมาย แต่ก็มีเพียง ๔ รูปที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน ซึ่งทั้ง ๔ รูปเป็น “นักปราชญ์อิสระ” (Savatranta-pandita) ผู้ปลอดจากอิทธิพลของอาจารย์และก้าวหน้ายิ่งในสาขาพิเศษที่แต่ละรูปศึกษา คือ

- ๑) พระสถิรมติ มีความรู้เชี่ยวชาญในความรู้ของนิกายพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ๑๘ นิกาย
- ๒) พระวิมุกตเสนะ มีความรู้เชี่ยวชาญในปรัชญาเอกนิยม (monistic philosophy)
- ๓) พระคุนประภาะ มีความรู้เชี่ยวชาญในพระวินัย
- ๔) พระทินนาคะ (หรือทิดนาคะ หรือทิงนาคะ) มีความรู้เชี่ยวชาญในตรรกศาสตร์

^{๑๑๖} <http://www.theosophy.org/tio/docs/teachers/Vasubandhu.htm>

การเรียนการสอนแบบนี้ อาจศึกษาเปรียบเทียบกับ การเรียนการสอนแบบสัมมนาที่ปรากฏในอรรถกถารรบทและอรรถกถาชาลคของพระพุทธโมเสจารย์ ที่จะเริ่มต้นด้วยคำว่า “ภิกขุ ชนเสถาย กถํ สมุฏฐาเปสุ...”

^{๑๑๗} Th. Stcherbatsky, *Buddhist Logic*, 1994, p. 32.

ในบรรดาอุกฤษฏ์ทั้ง ๔ รูปของพระวสุพันธูนี้ รูปที่นับว่ามีชื่อเสียงมากที่สุดก็คือ พระทินนาคะ ผู้ได้สร้างสรรค์และพัฒนาระบบทางตรรกศาสตร์แนวพุทธขึ้น

๖. การอภิปรายโต้วาที

ในอินเดียยุคคลาสสิก (classical India) การอภิปรายโต้วาทีกันทางศาสนา-ปรัชญาถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา และมักเป็นการกีฬาที่มีผู้เข้าชม-เข้าฟังมาก (spectator-sport) พระราชามหากษัตริย์เองมักเสด็จมาเป็นผู้ตัดสินการโต้วาที การพ่ายแพ้การโต้วาทีให้ฝ่ายตรงข้ามจะมีผลตามมาบางอย่าง** คือ

- ๑) ผู้พ่ายแพ้ประกาศยอมรับอย่างเป็นทางการต่อหน้าผู้เข้าชม-เข้าฟังการอภิปรายโต้วาทีว่าฝ่ายผู้ชนะมีความสามารถเหนือตน
- ๒) ผู้พ่ายแพ้การโต้วาทีต้องสละละทิ้งสิทธิ์ความเชื่อเดิมของตน เปลี่ยนยอมไปเป็นศิษย์ของฝ่ายผู้ชนะการโต้วาที
- ๓) ผู้พ่ายแพ้การโต้วาทีถูกเนรเทศออกนอกประเทศ หรือถูกทำโทษอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ตกลงกันโดยฝ่ายผู้ชนะการโต้วาที

ตัวอย่างเรื่องการอภิปรายโต้วาทีกันเช่นนี้เรื่องหนึ่งที่น่าตื่นเต้นมากที่สุด** ก็คือเรื่องที่ท่าน วินธยวาสิน (Vindhyavasini) นักปรัชญาสำนักสางชยะ ได้ท้าทายพระภิกษุในพระพุทธศาสนาในเมืองอโยธยา อภิปรายโต้วาทีกันต่อหน้าพระเจ้าจักรพรรดิจันทรคุปต์ที่ ๒ แต่ ณ เวลานั้นพระวสุพันธูและพระมนโระเดเดินทางท่องเที่ยวไปที่อื่น ไม่ได้อยู่ในเมืองอโยธยา จึงให้พระพุทธมิตรซึ่งเป็นพระเถระผู้เฒ่ารูปเดียวเท่านั้นรับคำท้าทายของนักปรัชญาสำนักสางชยะ แต่ผลของการโต้วาทีกันก็ปรากฏว่าพระพุทธมิตรเป็นฝ่ายพ่ายแพ้และส่งผลให้ท่านได้รับโทษที่แสนเจ็บปวด โดยถูกท่าน วินธยวาสินเขียนตีที่หลังต่อหน้าประชาชนที่มาประชุมดู-ฟังการอภิปรายโต้วาทีในครั้งนี้

ต่อมาเมื่อท่านพระวสุพันธูเดินทางกลับมา และทราบเหตุการณ์การโต้วาทีกันนั้นก็ให้รู้สึกกริ้วโกรธ จึงไปท้าทายนักปรัชญาสำนักสางชยะอภิปรายโต้วาทีกัน และก็ประสบความสำเร็จในการเอาชนะนักปรัชญาสำนักสางชยะในการอภิปรายโต้วาทีกัน ในการอภิปรายโต้วาทีครั้งนี้ พระจักรพรรดิจันทรคุปต์ที่ ๒ เสด็จมาเป็นกรรมการตัดสิน และทรงพระราชทานรางวัลแก่พระวสุพันธูในฐานะผู้ชนะการโต้วาทีทั้งหมื่อนักปรัชญาสำนักสางชยะเป็นทองถึง ๓๐๐,๐๐๐ ปอนด์ ท่านพระวสุพันธูใช้สอยทองคำจำนวนนี้ไปในการสร้างวัดขึ้น ๓ แห่ง คือ แห่งที่ ๑ เป็นวัดสำหรับพระภิกษุในฝ่ายมหายาน (Mahayānist) แห่งที่ ๒ เป็นวัดสำหรับพระภิกษุในนิกาย สรวาสตีวาที (Sarvāstivādins) ซึ่งเป็นนิกายเก่าที่ท่านเคยสังกัด และแห่งที่ ๓ เป็นวัดสำหรับภิกษุณีทั้งหลาย

** Stefan Anacker. *op.cit.* p. 20.

** *Ibid.* p. 20-21.

จากที่กล่าวแล้วในหัวข้อนี้และกล่าวไว้ในหัวข้ออื่นๆ เราได้เห็นบุคลิกลักษณะของพระวสุพันธูว่าเป็นคนมีใจกรุณาสงสารต่อคนอื่น มีความใส่ใจต่อความผาสุกทางกายของคนอื่น เงินรางวัลที่ท่านได้รับถวายในการสอนธรรมและการชนะการโต้วาทีมา ท่านมิได้เก็บสะสมไว้เพื่อตนเองเลย ซึ่งตรงกันข้ามกับพระมโนระอาจารย์ของท่าน ผู้ชอบเก็บสะสมทรัพย์สมบัติไว้เพื่อตนเอง แต่ท่านพระวสุพันธูจะนำเงินรางวัลที่ได้ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อคนอื่นไปในการสร้างวัด สร้างโรงเรียน โรงพยาบาล และบ้านพัก เพราะเหตุนี้ชาวพุทธมหายานทั้งในอินเดียและในจีนจึงรับรู้ท่านพระวสุพันธูว่าเป็นพระโพธิสัตว์ (Bodhisattva) ท่านหนึ่งทีเดียว

๗. ชีวิตท่องเที่ยวไปเขียนงานไป การโต้วาที และบั้นปลายชีวิต

ในวัยชราพระวสุพันธูหันมาใช้ชีวิตเดินทางจาริกท่องเที่ยวไปตามที่ต่างๆ พร้อมกับแต่งคัมภีร์ไปด้วย ผลงานในช่วงท้ายๆ แห่งชีวิตของท่านปรากฏว่า ได้เขียนอยู่ในเมืองศากละ (śākala) และเมืองเกาสัมบี (Kausāmbī) ท่านหลวงจีนเฮียนจิง (Hiuen Tsang) กล่าวว่า พระวสุพันธูอยู่ที่เมืองศากละ เมื่อท่านเขียนคัมภีร์ไตรวิภวาวนिरเทศะ (Trisvabhāva-nirdeśa) ซึ่งถือว่าเป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของท่านขึ้น^{๑๑}

เมื่อเจ้าชายโควินทคุปต์ (Govindragupta) ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น “ยูพราช” (Young King) แล้ว พระยูพราชพระองค์นี้และพระมารดาของพระองค์ได้ขอให้พระวสุพันธูจำพรรษาอยู่ในเมืองอโยธยา และปวารณาให้เข้ามารับอาหารบิณฑบาตในพระราชวังตลอดชีวิต ซึ่งท่านพระวสุพันธูก็อนุเคราะห์รับคำปวารณานี้

แม้ว่าท่านจะชราภาพแล้วก็ตาม แต่ท่านอาจารย์พระวสุพันธูก็ยังเป็นพระที่คิดสร้างสรรค์ในกัโถวาทีที่ท่านชื่นชอบกับเจ้าชายวาสุราตะ (Vāsuraṭa) นักโหรากรรมผู้เป็นที่เชยของพระยูพราช และกับนักปราชญ์ท่านอื่นๆ ทุกครั้งที่โต้วาทีก็ปรากฏผลว่าท่านเป็นฝ่ายชนะเสมอ ท่านได้รับเงินจำนวนมากเป็นรางวัลในการชนะโต้วาที และได้นำเอาเงินทั้งหมดที่ได้ไปสร้างบ้านพัก วัด และโรงพยาบาลขึ้นหลายแห่งในเมืองอโยธยา ในแคว้นคันธาระและแคว้นกัศมีระ

การโต้วาทีสำหรับพระวสุพันธูแล้ว ถือเป็นอุบาย (Upāya) ในการสนับสนุนส่งเสริมพุทธศาสนาหรือดึงคนให้หันมานับถือพุทธศาสนา คือ ถ้าการอภิปรายโต้วาทีครั้งใดไม่ทำให้ใครๆ สนใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแบบมหายานได้ ท่านก็จะไม่เข้าร่วมการอภิปรายโต้วาทีครั้งนั้นด้วย^{๑๒} ด้วยเหตุนี้เมื่อท่านสังฆภัทรผู้ได้แต่งคัมภีร์ที่นับว่ายิ่งใหญ่ขึ้น ๒ คัมภีร์ ซึ่ง ๑ ใน ๒ คัมภีร์นี้กล่าวคำเหน็ดเหนื่อยคัมภีร์ (อภิธรรม) โศกภาษยะของพระวสุพันธูอย่างรุนแรง จึงได้ท้าทายพระวสุพันธูให้มาอภิปรายโต้วาทีปกป้องถ้อยคำในคัมภีร์โศกภาษยะของท่าน และได้รับคำเชื้อเชิญจากเจ้าชายวาสุราตะผู้มีกฤษยาตาร้อนให้เดินทางมายังราชสำนักและอภิปรายโต้วาทีกับท่านสังฆภัทระนั้น พระวสุพันธูบอกลูกศิษย์ของท่านว่า ท่านไม่เห็นประโยชน์อันใดเลยในการอภิปราย

^{๑๑} Ibid. p. 23.

^{๑๒} Ibid. p. 22.

ได้วาทีครั้งนี้ แต่กระนั้นก็จะส่งคำตบปฏิเสธรที่เป็นทางการไปแบบนักการทูตท่านเองว่า ท่านสังฆภัทร (แกง) ยากที่ใครจะเอาชนะได้ สำหรับคำตบปฏิเสธรนี้บางทีท่านอาจจะได้ทราบจากลูกศิษย์ของท่าน มาหลายวันแล้วว่า ท่านสังฆภัทร (เจ็บป่วยหนัก) ไม่มีใครมั่นใจว่าจะมีอายุยืนนานเท่าใด ดังนั้น การอภิปรายได้วาทีกันจึงไม่เกิดขึ้น และต่อมาหลังการตบปฏิเสธการได้วาทีของพระวสุพันธูไม่กี่วัน ท่านสังฆภัทรก็สิ้นชีวิต

พระวสุพันธูเองก็มีชีวิตอยู่ต่อมาหลังมรณกรรมของท่านสังฆภัทรไม่นานนัก ท่านถึงแก่ มรณภาพเมื่ออายุ ๘๐ ปี แม้ว่าประเพณีตามที่เชื่อกันจะเห็นตรงกันว่า พระวสุพันธูมรณภาพเมื่ออายุ ๘๐ ปี แต่ก็ยังมีความคิดเห็นแตกต่างกันในประเด็นสถานที่มรณภาพของท่าน ท่านปรมรถกล่าวว่ พระวสุพันธูมรณภาพในเมืองโยธยา แต่ท่านบู-สโตน (Bu-ston) แย้งว่าพระวสุพันธูมรณภาพใน ประเทศชายแดนตอนเหนือที่เรียกว่า “เนปาล” (Nepal) ที่ศนะของท่านบู-สโตนอาจจะถูกก็ได้ เพราะท่านหลวงจีนเหียนจั่ง (Hiuen Tsang) ยืนยันข้อมูลว่า พระวสุพันธูอยู่ที่ชายแดนตอนเหนือ ตอนที่ท่านสังฆภัทรทำทนายที่จะอภิปรายได้วาทีด้วย ซึ่งตามประเพณีความเชื่อทั้งหมดถือว่าเป็น เหตุการณ์สุดท้ายในชีวิตของท่าน และยังได้ให้รายละเอียดที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจาริกท่องเที่ยวไป ในบ้านปลายชีวิตของพระวสุพันธูไว้ด้วย ดังนี้^{๑๖}

ขณะพระวสุพันธูอยู่ทางตอนเหนือ ท่านได้รับการร้องเรียนให้เดินทางไปเนปาลเพื่อชำระ พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้กลับบริสุทธิ์ดังเดิม จึงเดินทางไปเนปาลไปพบพระภิกษุรูป หนึ่งชื่อหันทุ (Handu) ซึ่งเป็นพระขี้เมา (Inebriated) แยกโหล่นไว้บนบ่าของตน เมื่อพบพระหันทุ ท่านนี้ พระวสุพันธูถึงกับร้องอุทานออกมาว่า “อนิจจา! พระธรรมคำสั่งสอนจะถึงความพินาศ ย่อยยับ (เพราะเหตุนี้แหละหรือ)” ท่านจึงรับจัดระเบียบของศักรสงฆ์ที่นั่นเสียใหม่ และหลังจากนั้น ก็ กล่าวคำอำลาลูกศิษย์ของท่าน ท่องอุษณีษวิชัยธารณี (Uṣṇīṣavijaya-dhāraṇī) ถอยหลัง ๓ ๖๒ แล้วก็มีมรณภาพ

เมื่อพระวสุพันธูมรณภาพแล้ว ประชาชนได้สร้างเจดีย์ขึ้นไว้ที่เนปาลเพื่อเป็นที่ระลึกนึกถึง คุณงามความดีของท่าน อันสามารถเป็นแบบอย่าง (ทิฏฐานาคติ) ที่ดีแก่นุชนรุ่นหลังได้ต่อไป

ผลงาน

พระวสุพันธูได้สร้างสรรคผลงานทิ้งไว้เป็นมรดกชาวพุทธและชาวโลกหลายคัมภีร์ สามารถ แยกประเภทผลงานได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ผลงานประเภทคัมภีร์ทางศาสนา-ปรัชญา
๒. ผลงานประเภทคัมภีร์ตรรกศาสตร์

ผู้เขียนจะได้กล่าวลักษณะและเนื้อหาของประเภทคัมภีร์แต่ละประเภทแต่ละเล่ม เท่าที่จะหา ข้อมูลได้ต่อไป

^{๑๖} <http://www.theosophy.org/todocs/teachers/Vasubandhu.htm>, คู่มือเรียบเรียง Stefan Anacker, op.cit. p. 23 คียบ.

๑. ผลงานประเภทคัมภีร์ทางศาสนา-ปรัชญา

พระวสุพันธู เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาและได้ศึกษาหลักธรรมทางศาสนาจนแตกฉานดีแล้ว ได้แต่งคัมภีร์ประเภทศาสนา-ปรัชญาขึ้นไว้หลายคัมภีร์ มีเนื้อหายาวบ้าง สั้นบ้าง ซึ่งพอจะเอ่ยชื่อคัมภีร์ประเภทนี้ได้ดังนี้

๑. อภิธรรมโกศ

สำหรับคัมภีร์เล่มนี้ พระวสุพันธูแต่งขึ้นขณะพำนักอยู่ ณ ที่พักส่วนตัวเล็กๆ กลางเมืองปุรุชปุระ หลังจากที่สำเร็จการศึกษาที่แคว้นกัศมีระกลับมาแล้ว วิธีการแต่งคัมภีร์เล่มนี้ ก็คือ ท่านบรรยายธรรมทางพระพุทธศาสนาตามแนวอนุภิกายไวภาษิกะแก่สาธารณชนทั่วไป ณ ที่พักของท่านแล้วแต่งเป็นบทกวีหนึ่งบทสรุปคำอธิบายของท่านแต่ละครั้งไว้เป็นวันๆ ไป จนท่านสามารถแต่งบทกวีรวมกันแล้วได้เกิน ๖๐๐ กว่าบท ซึ่งให้ข้อสรุปหลักธรรมกว้างๆ ของสำนักอนุภิกายไวภาษิกะของนิกายสรวาสติวาท บทกวีที่ท่านแต่งขึ้นเหล่านี้เองประกอบกันเป็นคัมภีร์ที่เรียกว่า “อภิธรรมโกศ” (Abhidharma-kosa) เมื่อพระวสุพันธูแต่งคัมภีร์อภิธรรมโกศนี้เสร็จแล้ว ท่านได้ส่งไปถวายพวกอดีตคณาจารย์ของท่านในแคว้นกัศมีระพร้อมทั้งทอง ๕๐ ปอนด์ด้วย

คัมภีร์อภิธรรมโกศนี้ถือว่าเป็น “สารานุกรมพุทธปรัชญา” (encyclopaedia of Buddhist philosophy) เดิมทีแล้วพระวสุพันธูแต่งขึ้นตามที่สนะของอนุภิกายไวภาษิกะของนิกายสรวาสติวาท ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในแคว้นกัศมีระ^{๖๐} คัมภีร์นี้แต่งเป็นบทกวีล้วนๆ มีถึง ๖๐๐ กāvika (คาถา) เนื้อหามีส่วนคล้ายคลึงกับคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะของพระอนูรุธะ แต่ต่างกันตรงที่คัมภีร์อภิธรรมโกศมีการกล่าวถึงหลักปรัชญาและนิกายศาสนาอื่นๆ ด้วย นับว่ามีคุณค่าและประโยชน์อย่างยิ่งในการประกาศศาสนา ทั้งคัมภีร์นี้ยังได้รับคำยกย่องจากนักปราชญ์ทั้งในพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ เช่น ท่านพาดะนักกวีในสมัยพระเจ้าหรรษวรัณะเขียนไว้ในหนังสือหรรษจาริต (Harṣacarita) ของท่าน ในตอนพรรณนาถึงกฎีที่อยู่ของพระภิกษุชื่อทิวากรมิตรว่า “แม้แต่นกแก้วยังอธิบายอภิธรรมโกศให้กันและกันฟัง” ท่านพระยโคมิตรผู้แต่งอรรถกถาชื่อ “สผฎฐารถะ” แก้อภิธรรมโกศภาษาขะของพระวสุพันธู กล่าวไว้ เพราะความสามารถทางด้านจิตวิญญาณของท่านคนในยุคร่วมสมัยเดียวกันถือว่า พระวสุพันธูเป็น “พระพุทธเจ้าองค์ที่สอง” แม้ว่าจะเป็นการยกย่องที่เกินจริงไปหน่อยแต่ก็คงมีความจริงอยู่บ้างในแง่ที่ว่า พระวสุพันธูเป็นคนมีชื่อเสียงเพราะผลงานที่ท่านแต่งอยู่เป็นขมตะ และมีอิทธิพลต่อประชาชนอย่างยิ่ง มีคำกล่าวด้วยว่าคัมภีร์เล่มนี้สร้างชื่อเสียงและทำความนิยมให้เกิดมีแก่พระวสุพันธูผู้แต่งเป็นอันมาก มีผู้นิยมศึกษากันอย่างแพร่หลายทั่วอินเดียในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระบรมมรรตได้แปลคัมภีร์นี้จากภาษาสันสกฤตออกเป็นภาษาจีน และได้แต่งอรรถกถาอธิบายไว้ด้วย ทำให้ปรัชญาของอภิธรรมโกศแพร่หลายในเมืองจีน พระวสุพันธูจึงได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นอาจารย์ผู้เป็นต้นกำเนิดของนิกายอภิธรรมโกศในยุคต่อมา

^{๖๐} P.V. Bapat (ed.), 2500 Years of Buddhism, 1997, p. 196.

พบชื่อข้างนี้ใน พระสุทธคณาธิการ (ชินนทร์ ณะคำ), ประวัติพระพุทธศาสนาในอินเดีย, ๒๕๓๔, หน้า ๔๓๙-๔๓๐ ตัว

การิกาที่ ๕ กล่าวถึงอนาสาสรวา-ปริสฺสูทธิธรรม มี ๒ อย่าง คือ อากาศ และ นิโรธ อากาศในที่นี้ หมายถึง ช่องว่าง ไม่มีขอบเขต และปราศจากเครื่องขัดขวางโดยประการทั้งปวง อารมณ์ทั้งหลายเกิดจากอากาศไม่ได้

การิกาที่ ๖ อธิบายปรกตสังขยานิโรธและอปรกตสังขยานิโรธ นอกจากนี้ยังอธิบาย อริยญาณของพระอริยบุคคลทั้ง ๔ ที่สามารถทำลายสังโยชน์ ๑๐ ได้ตามลำดับ โดยตรงได้แก่ พระนิพพานนั่นเอง และการดับกิเลสโดยปราศจากอภิญญา ๖ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระอริยบุคคล ที่สามารถแสดงอภินิหารได้

การิกาที่ ๗ อธิบายชั้น ๕ และสังเคราะห์เข้าในสังสกฤตธรรมและอสังสกฤตธรรม และอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหลายประกอบด้วยเหตุหลายอย่าง แต่มีผลอย่างเดียวคือผลอันเดียว อาศัยเหตุหลายอย่างเกิดขึ้น

การิกาที่ ๘ กล่าวถึงอุปาทานชั้น การยึดถือในชั้น ๕ ทำให้เกิดทุกข์ ทุกข์หมายถึง ความไม่เที่ยง แปรปรวน อุปาทานนี้จัดเป็นสมุทัยหรือที่เกิดของตัณหา ตัณหาเกิดจากนามรูป จิตของปุถุชนที่ยังติดข้องอยู่ในนามรูป ไม่สามารถจะมองเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงได้

การิกาที่ ๙ อธิบายอารมณ์ ๒ เช่น (๑) รูป ว่าได้แก่ สี และ สันฐาน สีแบ่งออกเป็น ๑๒ ชนิด คือ น้ำเงิน แดง ขาว เหลือง เมฆ หมอก ฝุ่น เงาน แสงอาทิตย์ แสงจันทร์ มีด สว่าง สันฐานได้แก่ ยาว สั้น ปริมาณลด กลม สีเหลืองม ตรง งอ เรียบ ไม่เรียบ ทั้งหมดนี้ จัดเป็นรูปชั้น (๒) เสียง ได้แก่ เสียงของสัตว์ที่มีชีวิตทำให้เกิดขึ้น และเสียงที่เกิดจากต้นไม้กระทบกัน เป็นต้น (๓) กลิ่นได้แก่ หอมเหม็น เป็นประโยชน์ และไม่ประโยชน์แก่สุขภาพ (๔) รส ได้แก่ เปรี้ยว หวาน เค็ม จืด เผ็ด และขม (๕) สัมผัส ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หยาบหนัก เบา เป็นต้น

ขอนำมากล่าวไว้ ณ ที่นี้เพียง ๑๐ การิกาเท่านั้น และเพียง ๑๐ การิกาเท่านั้น เราก็ สามารถทราบได้แล้วว่า คัมภีร์อภิธรรมโกศนี้เป็นคัมภีร์ประเภทไหน

๒) อภิธรรมโกศภาษาขะ

คัมภีร์นี้เป็นอรรถกถาแก้คำและความของคัมภีร์อภิธรรมโกศของพระวสุพันธูเอง พระวสุพันธู แต่งคัมภีร์นี้ขึ้น ขณะที่ท่านพักอยู่ ณ สถานที่พักส่วนตัวเล็กๆ กลางเมืองปุรุชปุระ และแต่งขึ้น ตามคำอาราธนาของนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนชาวคัมภีระ ดังมีเรื่องเล่าว่าเมื่อนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียน ชาวคัมภีระหลายท่านรู้สึกสับสนไม่เข้าใจบทกวีหลายๆ บทในคัมภีร์อภิธรรมโกศที่ท่านวสุพันธูได้แต่ง แล้วนั้น ประสงค์จะให้แต่งอรรถกถาแก้ จึงส่งทอง ๕๐ ปอนด์ที่ท่านได้ส่งไปถวายพวกอดีต คณาจารย์ในแคว้นคัมภีระแล้วนั้น พร้อมกับเพิ่มให้มาอีก ๕๐ ปอนด์ รวมทั้งหมดเป็น ๑๐๐ ปอนด์ มาถวายท่าน และอาราธนาให้ท่านแต่งอรรถกถาอธิบายข้อความของคัมภีร์อภิธรรมโกศนั้น พระวสุพันธูจึงได้โอกาสแต่งคัมภีร์ (อภิธรรม) โกศภาษาขะ (Kosa-bhāṣya) ขึ้น และเมื่อแต่งเสร็จแล้ว ก็ได้ส่งไปถวายท่านนักปราชญ์ชาวคัมภีระเหล่านั้น

๓) วิงศติกาการิก

สำหรับคัมภีร์**วิงศติกาการิก**นี้ พระวสุพันธุแต่งขึ้น ณ สังฆารามเก่าๆ แห่งโฆสิระในเมืองเกาสามพี (บาลี : โกสัมพี) คัมภีร์แต่งเป็นคาถาสั้นๆ เพียง ๒๐ การิกา (คาถา) เท่านั้น จึงได้ชื่อว่า “**วิงศติกาการิก**” แต่กระนั้นก็นับว่าเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียง ที่แสดงแนวคิดของพระพุทธศาสนา महाยานนิกายโยคจาร คัมภีร์นี้ถือว่าเป็นหนึ่งใน ๓ คัมภีร์ที่พระวสุพันธุแต่งช่วงปลายแห่งชีวิตของท่าน คือ **วิงศติกาการิก** **ตริงศติกาการิก** และ**ตริสวภาวนิรเทศะ**

คัมภีร์นี้ว่าโดยภาพกว้างๆ เป็นคัมภีร์ดูล้อรดที่หมุนไปด้านเดียวอย่างอิสระ (free-wheeling) มากๆ และชี้ไปที่ประเภทกว้างๆ ของปัญหาปรัชญาและปัญหาของมนุษย์ทั่วไป วิธีการในคัมภีร์นี้จะหาความเป็นจริงทั้งหลาย (realities) เป็นวิธีการที่น่าสนใจมากๆ

๔) ตริงศติกาการิก

คัมภีร์**ตริงศติกาการิก**แต่งเป็นคาถาสั้นๆ เพียง ๓๐ การิกา (คาถา) เท่านั้น จึงได้ชื่อว่า “**ตริงศติกาการิก**” แต่กระนั้นก็นับว่าเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงที่แสดงแนวคิดของพระพุทธศาสนา มหายานนิกายโยคจาร และถือว่าเป็นหนึ่งใน ๓ คัมภีร์ที่พระวสุพันธุแต่งช่วงปลายแห่งชีวิตของท่าน คือ **วิงศติกาการิก** **ตริงศติกาการิก** และ**ตริสวภาวนิรเทศะ** พระวสุพันธุแต่งคัมภีร์ขึ้น ขณะที่ท่านพักอยู่ที่สังฆารามเก่าๆ แห่งโฆสิระในเมืองเกาสามพี (บาลี : โกสัมพี)

ตริงศติกาการิก เป็นคัมภีร์สรุปย่อแนวคิดของมหายานนิกายโยคจารแบบรวบรัด ในคัมภีร์นี้ ความสัมพันธ์กันและกันระหว่างอภยวิญญาณ (store-consciousness) และวิญญาณปรากฏขึ้น (evolving consciousness) โดยขยายตะ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิดทางใจ (ธรรมารมณ์) ถูกสรุปย่ออย่างชัดเจน พร้อมกับความโน้มน้ำหนักที่กระตุ้นจิตอันเกิดขึ้นพร้อมกันทั้งหมดไปเพื่อแต่ละพัฒนาการ

๕) ตริสวภาวนิรเทศะ

ตริสวภาวนิรเทศะเป็นคัมภีร์ว่าด้วยหลักคำสอนเรื่อง “ภาวะของตน ๓ อย่าง” (teaching of three own-beings) พระวสุพันธุแต่งคัมภีร์นี้ขณะอยู่ที่เมืองศากละ (śākala) และนับว่าเป็นคัมภีร์สุดท้ายซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี ที่พระวสุพันธุแต่งในบั้นปลายชีวิตของท่านในวัยชราก่อนจะมรณภาพ คัมภีร์แต่งเป็นบทกวีสั้นๆ จำนวน ๓๘ คาถา

คัมภีร์**ตริสวภาวนิรเทศะ**นี้เป็นคัมภีร์ที่พระวสุพันธุแต่งขึ้นเพื่อทำลายความแตกต่างระหว่าง “ภาวะของตน ๓ อย่าง” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีบำบัดโรคของมหายานนิกายโยคจารที่ละน้อยอย่างทีละทีจริง และขณะเดียวกันก็พิสูจน์ให้เห็นการแสดงที่ต่อเนื่องของภาวะของตน ๓ อย่างนั้นด้วยการอุปมาเปรียบเทียบกลางที่ใช้ในคัมภีร์**ตริสวภาวนิรเทศะ**นี้ ก็คือ อุปมาการสร้างสรรค์แบบมายากลของนักมายากล ผู้สามารถใช้มันตระทำอะไรๆ ให้เห็น “ช้าง” (Elephant) และทำ “ช้างนี้” ให้หายไปได้ มันตระในที่นี้เปรียบได้กับอภยวิญญาณ (store-consciousness)

๖) ปัญจสกันทรกประการณะ

ปัญจสกันทรกประการณะเป็นคัมภีร์พรรณนาเรื่องขันธ ๕ เป็นคัมภีร์ที่วิเคราะห์วิจารณ์การรวมกลุ่มกันของขันธ ๕ คือ รูป (materialities) เวทนา (feeling) สัญญา (cognitions) สังขาร (motivating dispositions) และวิญญาน (consciousness) ซึ่งประกอบเป็นสิ่งมีชีวิต (living organism) สำหรับคัมภีร์ปัญจสกันทรกประการณะนี้ พระวสุพันธูแต่งเป็นร้อยแก้วธรรมดา และแต่งเมื่อท่านเปลี่ยนจากนิกายเดิม คืออนุนิกายไวภาษิกะของนิกายสรวาสตีวาทหันมาเข้ามหายานนิกายโยคาคาร^{๓๓} ลักษณะคัมภีร์จัดเป็นงานประเภทอภิธรรมอีกแบบหนึ่ง ซึ่งวิธีการแต่งของพระวสุพันธูเป็นแบบโจมตีหรือทำลายความเชื่อแบบผิดๆ (iconoclastic) ระบบอภิธรรมที่นำมาใช้และวิเคราะห์วิจารณ์ในคัมภีร์นี้คล้ายกับระบบของนิกายมหายานเป็นส่วนใหญ่ นี่น่าจะเพราะคัมภีร์นี้เป็นงานที่พระวสุพันธูเขียนปรับปรุงคัมภีร์อภิธรรมสมุจจะยะของพระอสังคะ แล้ววชศึกษาเล่าเรียนอยู่ในนิกายมหายานก่อนจะออกมาตั้งนิกายโยคาคารขึ้นใหม่

๗) กรรมสิทธิประการณะ

กรรมสิทธิประการณะนี้เป็นคัมภีร์พรรณนาเพื่อพิสูจน์แสดงกรรมคือการกระทำ คัมภีร์นี้ถือว่าเป็นคัมภีร์ศึกษาชั้นสูง ซึ่งแต่งในรูปแบบโกศะ (style of the Kosā) และใช้เทคนิคการแสดงทัศนะเป็นข้อโต้แย้ง (objections) ทฤษฎีแนวคิดของฝ่ายตรงข้ามของพระวสุพันธูผู้แต่งคัมภีร์นี้

เป็นไปได้ว่าพระวสุพันธูแต่งคัมภีร์นี้เมื่อท่านเปลี่ยนมาเข้ามหายานนิกายโยคาคารของพระอสังคะที่ชายของท่านแล้ว เพราะในคัมภีร์มีการใช้คำว่า “อาลยวิญญาน” อ้างคัมภีร์สันนิหิระโมจนสูตร (Sandhinirmocana-sūtra) ของมหายานว่าเป็นคัมภีร์ที่น่าเชื่อถือ และเขียนคัมภีร์นี้จบลงโดยการอุทิศผลบุญที่จะบังเกิดมีในการแต่งคัมภีร์นี้ให้แก่สรรพสัตว์ทั้งมวลด้วย คัมภีร์นี้น่าเสียดายว่าต้นฉบับดั้งเดิมที่เป็นภาษาสันสกฤตได้สูญหายไปแล้ว เหลือแต่ฉบับแปลเป็นภาษาธิเบตเท่านั้น

๘) มัชฌยานตวิภังคภาษยะ

มัชฌยานตวิภังคภาษยะเป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายการแบ่งแยกทางสายกลางออกจากทางสุดโต่ง นับเป็นหนึ่งในบรรดาคัมภีร์อรรถกถาหลายคัมภีร์ที่พระวสุพันธูแต่งแก้คัมภีร์ที่พระโมเตรยนาถแต่งเข้าไว้ซึ่งถ่ายทอดมาถึงท่านโดยพระอสังคะผู้เป็นพี่ชาย

๙) ปรมรรตส์ปัตติ

ปรมรรตส์ปัตติเป็นคัมภีร์ที่พระวสุพันธูแต่งขึ้น กล่าวโจมตีคัมภีร์สาขยส์ปัตติของอาจารย์ในสำนักปรัชญาสาขยะผู้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดี ชื่อวินธยวาสิ ผู้มีชีวิตร่วมสมัยกับพระวสุพันธูเอง

^{๓๓} Stefan Snacker, *op.cit.* p. 58.

- ๑๐) วยชยบุกติ
- ๑๑) มหายานสูตราถังการภาษาษะ
- ๑๒) ประติคยสมุคปาทภาษาษะ
- ๑๓) สัทธรรมปุนทริกสูตรภาษาษะ
- ๑๔) มหาปรินิรวาณสูตรภาษาษะ
- ๑๕) วัชรัจเจทิกาวปริชญาปารมิตาภาษาษะ

๒. ผลงานประเภทคัมภีร์ตรรกศาสตร์

พระวสุพันธุเป็นอาจารย์สอนตรรกศาสตร์ผู้มีชื่อเสียง ท่านได้แต่งตำราที่เป็นคัมภีร์ทางตรรกศาสตร์ไว้ ๓ เล่ม คือ

๑) วาทวิธี

วาทวิธี หมายถึง “ศิลปะของการโต้วาทีหรือการโต้แย้ง” คัมภีร์ตรรกศาสตร์เล่มนี้มีทัศนะเห็นสอดคล้องกับคำราพื้นฐานของพวกชาวสำนักปรัชญาในยายิกะ (Naiyāyikas) ประเด็นที่สำคัญยิ่งที่กล่าวถึงในคัมภีร์นี้ก็คือ บทนิยามความรู้ประจักษ์ทางประสาทสัมผัส (sense-perception) การอนุมาน (inference) และข้อสรุปที่มีเหตุมีผลดี (sound thesis) พระวสุพันธุนิยามความรู้ประจักษ์ทางประสาทสัมผัสว่า โดยความรู้ประจักษ์ทางประสาทสัมผัสความรู้ที่ถูกเข้าใจมาจากตัววัตถุเอง คือวัตถุที่แท้จริงขั้นสุดท้ายหรือความเป็นจริงที่มีประสิทธิภาพของสิ่งนั้นถูกเข้าใจ แม้ว่าบทนิยามนี้จะแตกต่างบ้างจากนิยามที่มีในสำนักปรัชญาในยายะ แต่กระนั้นบทนิยามนี้ก็ถือว่าเป็นบทนิยามแบบพุทธ นัยว่าพระวสุพันธุแต่งคัมภีร์ตรรกศาสตร์นี้ขณะที่ท่านยังเป็นพระภิกษุในอนุนิกายไวภาษิกะของนิกายสรวาสตีวาท ยังมีความสามารถเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ยังไม่พัฒนาเต็มที่

๒) วาทวิธานะ

วาทวิธานะ หมายถึง “ศิลปะของการโต้วาทีหรือการโต้แย้ง” เช่นเดียวกับ “วาทวิธี” แต่แตกต่างกันเล็กน้อยในรูปแบบ นัยว่าคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์แต่งแก้ไขปรับปรุงคัมภีร์วาทวิธี ซึ่งเป็นคัมภีร์ตรรกศาสตร์ที่พระวสุพันธุแต่งขึ้น กล่าวคือ การแก้ไขรูปแบบทางตรรกศาสตร์ที่ท่านแต่งไว้ให้ถูกต้องกว่าเดิม ตรรกบท (syllogism) ที่พระวสุพันธุใช้เป็นตรรกบทที่มี ๕ ชั้นเหมือนกับสำนักปรัชญาในยายะ ยกตัวอย่างให้เห็นภาพ เช่น

- (๑) ที่ภูเขามิไฟ (ประติษญา)

- (๒) เพราะเวลาที่ภูเขาไฟมีควัน (เหตุ)
- (๓) ที่ใดมีควัน ที่นั่นมีไฟ เช่น ที่เตาหุงข้าว (อุทาหรณ์)
- (๔) ที่ภูเขาไฟมีควัน ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับไฟ (อุปนัย)
- (๕) เพราะเหตุนั้น ที่ภูเขาไฟมีไฟ (นิคม)

แต่ก็มีบ้างบางครั้งที่ท่านใช้รูปแบบตรรกบทย่อที่มีเพียง ๓ ชั้นของการหาเหตุผลทางตรรกะ เช่นที่เห็นในข้อความหนึ่งในคัมภีร์อภิธรรมโกศะ ยกตัวอย่างให้เห็นภาพ เช่น

- (๑) ที่ใดมีควัน ที่นั่นมีไฟ
- (๒) ที่ภูเขาไฟมีควัน
- (๓) เพราะเหตุนั้น ที่ภูเขาไฟมีไฟ

๓) วาททฤพยะ

นี่เป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่พระวสุพันธูเขียนเกี่ยวกับเรื่องตรรกศาสตร์

ข้อสรุปและข้อสังเกต

ก่อนจะจบในส่วนของพระวสุพันธูนี้ ผู้เขียนใคร่ให้ข้อสรุปและข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับชีวประวัติและผลงานของท่านไว้ ดังนี้

๑. พระวสุพันธูเป็นอีกท่านหนึ่งที่มีปัญหาในเรื่องยุคสมัย นักปราชญ์ได้กำหนดเวลาเกิดและช่วงมีชีวิตของท่านแตกต่างกัน ซึ่งเมื่ออ่านแล้วทำให้รู้สึกสับสนว่า ทศนะของใครเป็นทศนะที่ถูกต้องกันแน่ ซึ่งผู้เขียนนำเสนอตามที่ข้อมูลเป็นเท่านั้น ส่วนการตัดสินถูกผิดอย่างไรหรือจะเชื่อตามทศนะใดคงปล่อยให้เป็นที่ของท่านผู้อ่านเอาเอง

๒. พระวสุพันธูเป็นคนเรียนเก่ง ความจำดี และมีความคิดเป็นของตนเอง ตลอดจนเป็นคนที่มีคารมคมคายยากจะหาใครเหมือน ด้วยบุคลิกลักษณะส่วนตนอย่างนี้จึงช่วยทำให้สำนักโยคจารย์ของท่าน คือ พระอสังคะ เจริญเป็นที่รู้จักของคนมากขึ้นๆ

๓. ชีวิตของพระวสุพันธูเป็นชีวิตที่มีแต่ให้และเสียสละ ทำประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนามากมาย น่าจะยึดถือเอาเป็นแบบอย่าง (ทิฐฐานุคติ) เป็นอย่างยิ่ง ไฉ้เรียงตั้งแต่

- ๑) ท่านเป็นคนที่ไม่เรียนอะไรเรียนจริงจัง เรียนด้วยปัญญา
- ๒) เมื่อมีความรู้แล้ว ท่านใช้ความรู้ที่มีให้เป็นประโยชน์แก่ลูกศิษย์และพระพุทธศาสนา ด้วยเทคนิคแนวคิดที่เป็นของท่านเอง
- ๓) ท่านถือเอาการได้วาทีเป็นอุปายในการดึงคนให้มานับถือพระพุทธศาสนา
- ๔) เมื่อได้ของขวัญ ได้ทรัพย์มาจากการสอนหรือการได้วาที ท่านนำไปใช้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่เป็นสาธารณะไม่เก็บไว้เพื่อตนเองเลย และ
- ๕) เมื่อได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบหน้าที่อะไร ท่านรับผิดชอบต่อหน้าที่นั้นอย่างเต็มที่ ไม่ว่าหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์หรือเป็นครูอย่างไม่มีบกพร่อง

๕. พระวสุพันธูเป็นผู้มีเทคนิควิธีเป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการเทศน์ การแต่งคัมภีร์ และตรรกศาสตร์ในเรื่องตรรกบท จนอาจกล่าวได้ว่าพระวสุพันธูเป็นนักคิดหรือนักปราชญ์ที่แม่นยำในความรู้ ตรงไปตรงมาไม่อ้อมค้อมและใช้คำพูดรุนแรงแบบถึงลูกถึงประเด็น

ชีวิตในวัย

พระวสุพันธู นามเดิมสุภัทท นิกายมหายาน "วิมลบุตร" หรือ "วิมลบุตร" ท่านเป็น
นักปราชญ์พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ท่านได้เขียนเรื่องราวชีวิตของท่านไว้เป็นสองตอนและ
มีว่าทรงแต่งคัมภีร์ตรรกบทที่ ๕ ตอนสั้นๆ มีชื่อเรื่องว่า "พระวสุพันธูทรงเป็นธรรมบาลี" โดย
กล่าวถึงชีวิตและผลงานของท่านในวัยหนุ่มๆ ซึ่งก็กล่าวถึงฐานะที่ท่านได้เรียนได้สอน โดย
เป็นศิษย์ของพระภิกษุเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพมหานคร

ท่านได้เขียนเรื่องราวชีวิตของท่านไว้เป็นสองตอนและ
มีว่าทรงแต่งคัมภีร์ตรรกบทที่ ๕ ตอนสั้นๆ มีชื่อเรื่องว่า "พระวสุพันธูทรงเป็นธรรมบาลี" โดย
กล่าวถึงชีวิตและผลงานของท่านในวัยหนุ่มๆ ซึ่งก็กล่าวถึงฐานะที่ท่านได้เรียนได้สอน โดย
เป็นศิษย์ของพระภิกษุเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพมหานคร

ชีวิตในวัยหนุ่มของท่านก็ทรงศึกษาพระธรรมวินัยจนแตกฉานและได้ศึกษาพระคัมภีร์
ซึ่งได้เขียนเรื่องราวชีวิตของท่านไว้เป็นสองตอนและ

ชีวิตในวัย